

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА НАСЕЛЕННЯ
ЩОДО ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ
(на прикладі Білопільського, Глухівського та
Тростянецького районів Сумської області)**

У 2007-2008 рр. український народ відзначав сумну дату - 75-ті роковини Голодомору 1932-1933 рр., що назавжди залишиться болючою раною в серці кожного українця, адже його соціально-демографічні та морально-психологічні наслідки на довгі десятиліття вперед визначили негативні тенденції в житті українського суспільства: відсутність підприємницьких та ініціативних елементів, залякані покоління, зламана воля народу до опору тоталітарній системі, до національного відродження.

З того моменту, коли перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький з огляду на очікуване оголошення результатів роботи спеціальної американської комісії з дослідження фактів голоду в Україні був змушений у своїй доповіді, присвяченій 70-річчю утворення УРСР, визнати факт “голоду” в Україні у 1932-1933 рр., минуло два десятиліття. За цей час вітчизняними й зарубіжними науковцями, громадськими, політичними, державними діячами, митцями було здійснено значний обсяг робіт з наукового дослідження й оприлюднення фактів про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні та вшанування пам’яті його жертв. Результатом парламентських слухань щодо вшанування пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. та спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 р. стало прийняття 28 листопада 2006 р. закону України “Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні”, стаття 1 якого визнає Голодомор 1932-1933 рр. геноцидом українського народу. Указом Президента України за №1310/98 встановлено офіційний День пам’яті жертв Голодомору та політичних репресій - кожна четверта субота листопада. У Києві на Дніпрових кручах закладено Калиновий гай, де будуть висаджені 10 тисяч дерев - у пам’ять про кожне постраждале село. У населених пунктах України встановлюються відповідні пам’ятники та пам’ятні знаки, формуються та оновлюються музейні експозиції, виставки архівних документів, фотоматеріалів, творів мистецтва і літератури, які відображають події, пов’язані з Голодомором. Триває робота з упорядкування місць поховання жертв Голодомору, складання

реєстрів постраждалих, видання та розповсюдження наукових, науково-популярних, художньо-публіцистичних робіт, збірників документів і матеріалів, спогадів свідків тих страшних подій. З учнівською та студентською молоддю проводиться активна виховна робота на уроках-реквіємах, “історичних годинах”, “вечорах скорботи”, присвячених пам’яті жертв національної трагедії. Започатковано проведення щорічної всеукраїнської акції “Колосок пам’яті” із покладанням учнями загальноосвітніх навчальних закладів колосків пшениці до пам’ятників, меморіалів жертвам геноциду українського народу.

Система державних заходів, спрямована на висвітлення причин, масштабів і наслідків національної трагедії та їх усвідомлення, має стати важливим консолідуючим фактором розвитку українського суспільства. Лише за таких обставин можна гідним чином вшанувати пам’ять жертв, які належать усьому українському народу. Дослідження громадської думки щодо історичних подій Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та державної політики щодо вшанування пам’яті його жертв є актуальним та має безпосередню практичну значущість.

Тож протягом жовтня-листопада 2007 р. за попередньо розробленою анкетною студентами СумДУ було проведено анонімне письмове опитування відповідної репрезентативної вибірки населення Білопільського, Глухівського та Тростянецького районів нинішньої Сумської області, які у 1932-1933 рр. перебували у складі Харківської (Білопільський, Тростянецький) та Київської (Глухівський, після 15 жовтня 1932 р. - входив до складу новоствореної Чернігівської) областей. Метою проведеного анкетування було вивчення громадської думки населення Сумської області щодо причин, перебігу, масштабів, наслідків та морально-правової оцінки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Дана робота є коротким звітом про результати першого етапу запланованого нами лонгitudного дослідження громадської думки населення Сумської області щодо Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Проведення повторного опитування, що має на меті виявити вплив системи заходів щодо вшанування пам’яті жертв Голодомору у зв’язку з його 75-ми роковинами на громадську думку щодо проблеми Голодомору, заплановано на весну-літо 2009 р.

* * *

У дослідженні взяло участь 90 респондентів з Білопільського, Глухівського та Тростянецького районів. Дана вибірка є репрезентативною і повністю відображає за статевим, віковим, національним, освітнім та соціальним показниками склад населення даних районів Сумської області. Рівень похибки не перевищує 2%.

Основні сфери суспільної діяльності, в яких зайняті респонденти, - промисловість (24,45%), сільське господарство (15,56%), органи влади та самоуправління (14,44%). 25,56% опитаних складають пенсіонери, 3,33% - учнівська (2,2%) та студентська (1,1%) молодь.

Переважна більшість респондентів вказала, що проживає у своїх населених пунктах з дитинства (45,56%) або майже все життя (12,22%), і лише 11,11% опитаних - останні 10 років.

Аналізуючи результати дослідження громадської думки щодо Голодомору 1932-1933 рр., відзначимо високий рівень обізнаності респондентів з фактом Голодомору в Україні. Лише 3,33% опитаних вказали, що не знають про факт Голодомору.

Найвищий показник числа респондентів, які не знають про Голодомор, - серед осіб 31-50 років. Усі респонденти віком до 30 років, тобто ті, що навчалися у середніх та вищих навчальних закладах у період так званої перебудови або після здобуття Україною незалежності, і після 70 років, тобто свідки тих страшних подій, знають про факт Голодомору 1932-1933 рр.

Вік, роки	Знають про факт голодомору, %	
	так	ні
16-20	100,00	0,00
21-30	100,00	0,00
31-40	92,86	7,14
41-50	94,76	5,26
51-60	100,00	0,00
61-70	94,12	5,88
понад 70	100,00	0,00
Усього	96,67	3,33

Щодо взаємозв’язку освітнього рівня опитаних та їх обізнаності з фактом Голодомору слід зазначити, що про Голодомор 1932-1933 рр. знають усі особи з початковою (4 класи) та неповною середньою освітою - ті, що безпосередньо пережили роки голоду. 5,13% респондентів з вищою освітою вказали, що нічого не знають про Голодомор.

Усі опитані жителі Тростянецького району знають про трагедію 1932-1933 рр. в Україні, частина респондентів з Білопілья і Глухова вказали, що факт Голодомору їм не відомий, - 6,25 і 3,02% відповідно.

Під час анкетування більшість опитаних осіб зазначили, що вперше про явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні вони дізналися під час навчання у середній школі (31,11%) та з розповідей батьків або родичів (30%). Менша частка респондентів джерелом своїх знань про Голодомор назвала засоби масової інформації (22,22%). 17,78% осіб, що брали участь у дослідженні, про події 1932-1933 рр. дізналися під час навчання вже у вищих навчальних закладах.

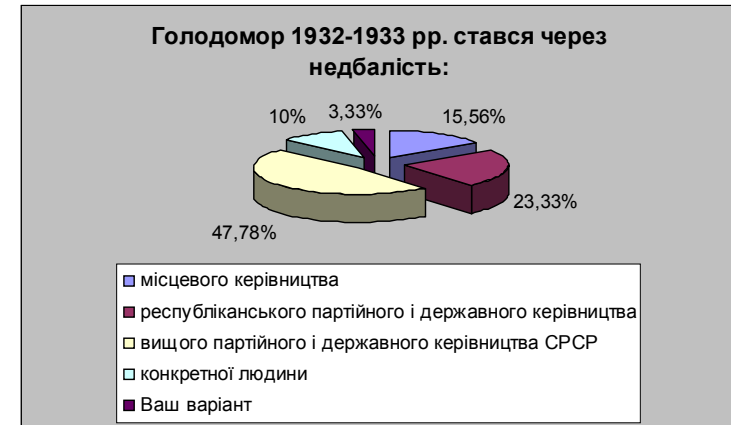
Між віком респондентів та джерелами їхніх знань про Голодомор прослідковується наступний взаємозв'язок: абсолютна більшість осіб віком до 30 років дізналася про це явище під час навчання у середній школі; в основному під час навчання у вищих навчальних закладах або із засобів масової інформації довідалися про Голодомор респонденти віком від 31 до 50 років. Люди, яким вже виповнилося 60 років, у переважній більшості про страшну трагедію українського народу вперше почули від батьків або родичів - її безпосередніх свідків. Цікаво, що засоби масової інформації були джерелом перших відомостей про Голодомор 1932-1933 рр. для 51-60-літніх осіб.

Прямого взаємозв'язку між рівнем освіти респондентів та джерелом першої для них інформації про Голодомор немає. Так, особи і з початковою, і з вищою освітою повідомили, що дізналися про нього з розповідей батьків або родичів - 50 і 33,33% відповідно.

Більшість респондентів з Тростянецького району про факт Голодомору 1932-1933 рр. в Україні довідалися із засобів масової інформації (44%) або від батьків (36%), тоді як переважна частка опитаного населення Білопільщини інформацію про дане явище вперше отримала під час навчання у вищому навчальному закладі (46,88%) та середній школі (37,5%). Жителі Глухівського району вперше про трагедію 1932-1933 рр. почули від батьків або родичів (39,39%) та вчителів середньої школи (33,33%).

Стосовно винуватців трагедії думки респондентів розподілилися наступним чином: майже половина усіх опитаних (47,78%) вважає, що Голодомор стався через недбалість вищого партійного і державного керівництва СРСР; близько чверті (23,33%) - вину за Голодомор покладають на республіканське керівництво; 15,56% респондентів схильні вважати, що Голодомор був

зумовлений “*перегинами*” тодішнього місцевого керівництва тих чи інших районів і областей України. Цікаво, що десята частина опитаних переконана, що трагедія мала місце через недбалість “*конкретної людини*”.

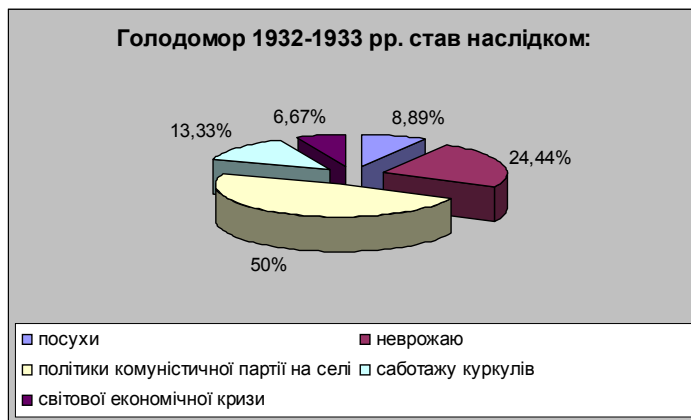
Щодо поглядів різних вікових груп респондентів на питання розподілу відповідальності за Голодомор між різними рівнями керівництва державою, то всі вікові категорії однакові у покладанні вини на найвищий ешелон державного і партійного керівництва СРСР (найбільш високий показник - серед осіб, яким виповнилося понад 70 років, - 80%). Найбільша кількість людей, схильних вважати винуватцем трагедії “*конкретну людину*”, - серед осіб віком від 31 до 40 років (21,43%).

Люди з різним освітнім рівнем також у своїй більшості вважають, що недбалість саме вищого партійного і державного керівництва СРСР призвела до Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Виключення становлять лише респонденти з незакінченою вищою освітою, які покладають вину на недбалість і “*перегини*” республіканського керівництва (54,55%). Для осіб з початковою освітою, тобто свідків страшних голодних років, безпосередніми винуватцями трагедії є вище партійне і державне керівництво (75%), яке розробляло ідеологію і політику терору голодом, та місцеве керівництво (25%), яке цю політику реалізовувало на місцях.

Дещо розходяться думки щодо винуватців Голодомору 1932-1933 рр. у населення різних районів Сумщини. Так, найбільше число

осіб, які вважають винним місцеве керівництво, проживає у Білопільському районі (28,13%), тоді як у Тростянецькому районі цей показник становить 20%. Населення Глухівського району взагалі не вважає місцеве керівництво винним у трагедії, що мала місце в українському селі на початку 30-х років ХХ ст. Переважна більшість жителів цього району усю вину покладає на вище партійне і державне керівництво СРСР (78,79%), так само, як і мешканці Тростянецького району, хоча в останньому цей показник значно менший - 48%.

Дослідження громадської думки щодо причин Голодомору 1932-1933 рр. в Україні показало наступне: половина опитаного населення основною його причиною вважає політику комуністичної партії на селі. Більш ніж третина респондентів переконана у тому, що трагедія сталася внаслідок природних катаклізмів: неврожаю (24,44%) та посухи (8,89%). Значний відсоток опитаних осіб складають такі, що причиною Голодомору українського народу вважають саботаж куркулів (13,33%). Близько 7% населення, що взяло участь в опитуванні, пов'язує виникнення Голодомору 1932-1933 рр. на українських землях безпосередньо зі світовою економічною кризою, що мала місце наприкінці 20-х - на початку 30-х років ХХ ст.

Суттєвих розходжень у поглядах на причини Голодомору у різних вікових категоріях респондентів не спостерігається. Молодь, дорослі, люди похилого віку у своїй більшості причиною трагедії українського народу називають злочинну політику комуністичної

партії на селі. До речі, найбільша частка осіб (80%), які вказали цю причину основною, спостерігається серед людей, яким виповнилося понад 70 років. Значний відсоток респондентів, впевнених, що Голодомор став наслідком неврожаю, належить до категорії осіб, яким виповнилося від 41 до 70 років. Цікаво, що з саботажем куркулів явище Голодомору пов'язують не лише колишні учні радянських шкіл - особи віком від 31 до 40 років, а й нинішня учнівська та студентська молодь - 35,17 та 27,27% відповідно.

Що стосується взаємозв'язку освітнього рівня респондентів і їхніх знань про причини Голодомору, то безпосередній зв'язок між цими показниками відсутній. Так, особи і з початковою, і з вищою незакінченою освітою у переважній своїй більшості вказують однакову причину Голодомору - політику комуністичної партії на селі.

Звертає на себе увагу той факт, що значна кількість осіб з середньою (18,18%) та вищою (12,82%) освітою пов'язує виникнення Голодомору з саботажем куркулів.

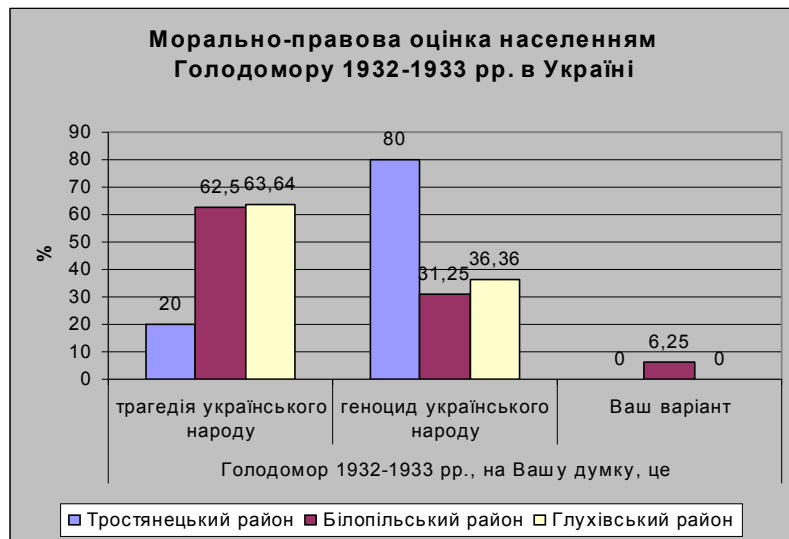
Аналізуючи відповіді населення різних районів Сумщини на питання щодо причин Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, варто відзначити, що населення Глухівського та Білопільського районів пов'язують трагедію українського народу з політикою комуністичної партії на селі (72,73 і 60% відповідно) або неврожаєм (18,18 та 16% відповідно), у той час, як більшість опитаного населення Білопільщини називає її причинами неврожай (37,5%) та саботаж куркулів (25%).

Відповіді респондентів щодо морально-правової оцінки явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні розділилися на дві майже рівні частини: 51,11% опитуваних трактує Голодомор як трагедію українського народу, 46,67% - як геноцид. При цьому переважна більшість опитаних (67,78%) точно знає, що Указом Президента України та постановою Верховної Ради України Голодомор 1932-1933 рр. визнано геноцидом українського народу, і лише 13,33% - переконані, що вищі органи влади України визнали Голодомор трагедією українського народу.

Розглядаючи морально-правову оцінку, яку дають респонденти явищу Голодомору, з точки зору її взаємозв'язку з віковим показником, варто зазначити, що більшість респондентів віком до 30 років вважає Голодомор 1932-1933 рр. геноцидом, тоді як особи старші 30 років (за виключенням вікової категорії 41-50 років) у своїй більшості трактують його як трагедію українського народу.

Щодо впливу освітнього рівня громадян на їхню морально-правову оцінку явища Голодомору, то для більшості осіб з початковою і вищою освітою Голодомор 1932-1933 рр. є геноцидом (75 і 51,28% відповідно), з неповною середньою і середньою - трагедією українського народу (100 і 57,58% відповідно).

Різняться ставлення до явища Голодомору і у населення різних районів Сумської області. Так, якщо переважна більшість жителів Тростянецького району (80%) визнає Голодомор 1932-1933 рр. геноцидом свого народу, то більшість мешканців Білопільщини і Глухівщини (62,5 і 63,64% відповідно) схильна вважати його трагедією українців.

Що стосується обізнаності населення з політико-правовою оцінкою, яку дали Голодомору вищі органи влади України у своїх нормативно-правових актах, то на неї не впливають ні віковий, ні статевий, ні освітній, ні регіональний чинники - усі категорії, на які можна поділити населення за цими показниками, у своїй переважній більшості знають, що згідно з Указом Президента України та постановою Верховної Ради України Голодомор 1932-1933 рр. є геноцидом українського народу.

Досліджуючи обізнаність населення з числом жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, ми з'ясували наступне: майже половина респондентів знає, що внаслідок Голодомору загинуло декілька мільйонів осіб. Більш ніж четверта частина опитаних вважає, що цей показник обчислюється понад 10 мільйонами осіб. Близько 17% людей, що взяли участь в опитуванні, вказали, що жертвами Голодомору стали від кількох тисяч (6,67%) до декількох сот тисяч осіб (10%).

Переважна більшість респондентів усіх вікових категорій зазначила, що число жертв Голодомору становить декілька мільйонів осіб. Найбільше число опитаних, схильних завищувати цю цифру, належить до вікової категорії 21-30-річних, а схильних занижувати - до осіб, яким виповнилося від 51 до 60 років.

Завищене число жертв Голодомору 1932-1933 рр. називає більшість респондентів з середньою і вищою освітою, занижене - з початковою і неповною середньою. Загалом же переважна більшість населення усіх категорій, на які його можна поділити за освітнім рівнем, вважає, що внаслідок Голодомору загинуло декілька мільйонів осіб.

Освіта	Внаслідок голодомору в Україні загинуло				Ваш варіант
	декілька тисяч осіб	декілька сот тисяч осіб	декілька мільйонів осіб	понад 10 мільйонів осіб	
початкова (4 класи)	0,00	25,00	50,00	25,00	0,00
неповна середня	0,00	100,00	0,00	0,00	0,00
середня	12,12	12,12	51,52	21,21	3,03
вища незакінчена	0,00	0,00	63,64	18,18	18,18
вища	2,56	5,13	46,15	35,90	10,26
Усього	6,67	10,00	48,88	26,67	7,78

Що стосується впливу регіонального фактору на знання населення про число жертв Голодомору, то більшість жителів Тростянецького (52%) і Глухівського (69,7%) районів вважає, що це число вимірюється декількома мільйонами осіб, Білопільського району (46,88%) - більш, ніж 10 мільйонами. Більше число респондентів, які стверджують, що Голодомор призвів до загибелі лише від декількох тисяч до декількох сот тисяч людей, - серед населення Тростянецького (14%) і Глухівського (24,24%) районів.

Під час опитування також було з'ясовано рівень обізнаності населення Сумщини з фактами людодіства або труподіства під час Голодомору 1932-1933 рр. Переважна більшість респондентів (80%) відповіла, що знає про ці страхітливі прояви Голодомору. Цей показник є нижчим від показника обізнаності населення з фактом Голодомору взагалі (96,67%). Близько 17% опитаних не знають про випадки канібалізму під час Голодомору 1932-1933 рр.

Якщо порівнювати рівень поінформованості різних вікових категорій респондентів, то найбільша кількість осіб, яким відомі випадки людодіства під час Голодомору, зафіксована серед молоді (16-20 років - 100%), найменша - серед осіб віком від 61 до 70 років (64,71%).

Як показують результати дослідження, людей, які знають про випадки канібалізму у 1932-1933 рр., більше серед осіб з вищою (82,05%), ніж з початковою (75%) та неповною середньою (50%) освітою.

Переважає більшість жителів тих районів Сумської області, у яких проводилося дослідження, знає про людодіство під час Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Найбільша кількість осіб, яким такі факти не відомі, мешкає у Білопільському районі (31,25%).

Населений пункт	Чи знаєте Ви про випадки людодіства або труподіства під час Голодомору 1932-1933 рр.		
	так	ні	Ваш варіант
Тростянець	88,00	12,00	0,00
Білопілья	65,62	31,25	3,13
Глухів	87,88	6,06	6,06
Усього	80,00	16,67	3,33

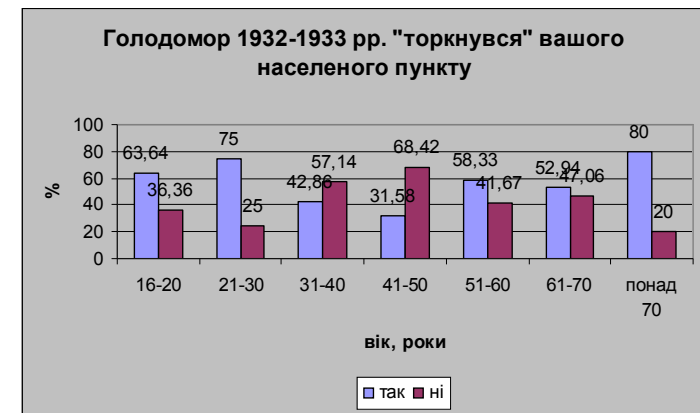
Стосовно джерел інформації про канібалізм майже однакова кількість опитаних громадян вказала, що про випадки людодіства вони дізналися від батьків або родичів (26,67%) та під час навчання у середній школі (23,33%). Близько 20% респондентів таким джерелом назвали засоби масової інформації.

Більшість молодих людей дізналася про випадки канібалізму у 1932-1933 рр. під час навчання у середній школі, особи віком від 31 до 50 років - вихованці радянських середніх і вищих навчальних закладів - із засобів масової інформації, літні люди, особливо ті, кому виповнилося понад 70 років, - із розповідей батьків чи родичів.

53% опитаних вказали, що Голодомор мав місце і в їхніх населених пунктах, при цьому трохи менше половини від цієї кількості людей (22,22%) зазначили, що внаслідок Голодомору померли члени їх родини.

Що стосується окремих районів, то переважна більшість опитаних жителів Тростянецького і Глухівського районів стверджує, що Голодомор "торкнувся" їхніх населених пунктів - 68 і 69,7% відповідно. Три чверті респондентів з Білопільщини вказали, що їхні населені пункти не зазнали Голодомору на початку 30-х років ХХ ст.

Щодо впливу вікового показника на знання респондентів про явище Голодомору в їхньому населеному пункті, можна відзначити наступну особливість: про те, що Голодомор мав місце у їхніх населених пунктах, стверджує більшість молодих (16-30 років) та літніх (особливо тих, кому виповнилося понад 70 років) людей. Більшість людей у віці від 31 до 50 років вказує, що трагедія не "торкнулася" їхніх міст та сіл.

Дослідження громадської думки населення Сумської області щодо того, які регіони Радянської держави, крім УРСР, значно постраждали від голоду на початку 30-х років, продемонструвало наступні результати: понад 50% респондентів таким регіоном назвали Поволжя, майже чверть опитаного населення схильна вважати, що це Казахстан (23,33%), ще одна чверть - таким регіоном визнала Кубанський край (22,22%). Близько 4% опитаних вказали, що від голоду, крім УРСР, постраждала Москва і Московська область. Близько 13% респондентів зазначили, що не знають таких регіонів.

Отже, отримані під час дослідження результати дають змогу зробити наступні висновки:

1. Абсолютна більшість населення досліджуваних районів Сумщини знає про факт Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, правильно визначає його причини, винуватців, приблизну кількість жертв трагедії та інші регіони Радянського Союзу, що постраждали від голоду на початку 30-х років ХХ ст.

2. Провідну роль в інформуванні населення про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні відіграють середні навчальні заклади (вивчення відповідних тем на уроках історії, проведення тематичних виховних заходів тощо) та родинне оточення (спілкування з батьками або родичами, що могли бути свідками тих подій). Згідно з результатами опитування важливим (а майже у чверті випадків – першим) джерелом інформації про трагічну сторінку історії нашого народу є засоби масової інформації.

3. У питанні морально-правової оцінки явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні - “*геноцид*” чи “*трагедія*” українського народу - думки населення Білопільського, Глухівського і Тростянецького районів Сумської області розділилися майже порівну, з незначною перевагою на користь другої дефініції. При цьому варто відзначити досить високий рівень обізнаності населення з політико-правовою оцінкою, яку дали Голодомору вищі органи влади України у своїх нормативно-правових актах, визнавши його геноцидом українського народу.

4. Серед проаналізованих чинників (статевий, віковий, освітній, соціальний, регіональний) прямым зв'язок з рівнем обізнаності населення та їх ставленням до явища Голодомору 1932-1933 рр. має лише віковий. Цей показник дає змогу прослідкувати відмінності у розумінні причин, механізмів реалізації та наслідків Голодомору літніми людьми, які пережили ті страшні роки; людьми, яким, на щастя, не довелося застати тієї страшної трагедії, однак, на жаль, довелося зростати в умовах фальсифікації та замовчування окремих сторінок вітчизняної історії; та нинішньою молоддю, становлення світогляду якої відбувається в умовах незалежного демократичного українського суспільства, що прагне об'єктивно пізнати й зважено оцінити своє історичне минуле.

5. На наступних етапах дослідження варто: 1) розширити вибірку респондентів за рахунок залучення до участі в опитуванні населення інших районів Сумщини; 2) ввести додаткові категорії аналізу - місцевість проживання (місто чи село) респондентів та їх національність.